

Məcburi əməyin, eləcə də insan alverinin cari formaları çox zaman cinayət kimi nəzərə alınır və əmək müfəttişlərinin daxil ola bilmədikləri bir sahə kimi təqdim olunur. Bu yazıda məcburi əməyin əmək müfəttişlərinə necə aidiyyəti olduğunu, bu halların necə müəyyən ediləcəyi və ona qarşı mübarizə vasitələrini izah edir. Əmək müfəttişlərinin məcburi əmək və insan alverinə qarşı beynəlxalq mübarizədə rolunun bir çox səbəbləri vardır:

Cari məcburi əmək formaları iqtisadiyyatın bir çox sektorlarına mürəkkəb paylama zəncirləri və insanların iş axtarmaq məqsədilə sərhədləri qeyri-qanuni keçməsi vasitəsilə daxil olmuşdur.

Məcburi əmək və insan alveri həm insan haqlarının həm də, işçilərin hüquqlarının pozulması deməkdir. Məcburi əmək layiqli əməyin anti-tezisi və məcburi əməkdən azad olmaq dörd fundamental əmək azadlıqlarından biridir və əmək müfəttişləri bu haqları təbliğ etməli və qorumalıdır. Məcburi əmək və insan alveri ciddi gəlir gətirən bir sahədir və çox zaman qeyri-qanuni fəaliyyətlər olan vergi gizlədilməsi və sosial müdafiə ödənişlərinin saxtalaşdırılması kimi hallarla əlaqələndirilir. Sağlamlıq və təhlükəsizliyə eləcə də, qeyri-qanuni işgötürməyə dair müntəzəm yoxlamalar mümkün məcburi əmək hallarının işarələrinin ortaliqə çıxara bilər. Əmək müfəttişləri və digər nəzarət qurumları bu cür halların ortaliqə çıxarılmasında mühüm rol oynaya bilər. Əmək müfəttişləri axtarış barədə qərar olmadan iş yerlərinə girib yoxlama apara bilərlər. Bundan əlavə onların istifadəsində digər vasitələr də vardır. Bu hal onları hüquq mühafizə orqanları üçün vacib tərəfdaşa çevirir. Əmək müfəttişlərinin məcburi əməyin qarşısının alınması və zərər çəkənlərin qorunmasında potensial rol vardır. Beləliklə, onlar hökumət qurumlarının, işgötürən və işçi təşkilatlarının və QHT-lərin məcburi əmək və insan alveri məsələlərində vacib tərəfdaşlarıdır. Roger Plant demişdir: "Bütün dünyada insan alveri məsələsini həll etmək məqsədilə polis, sərhəd nəzarətçiləri və digər hüquq mühafizə agentliklərinin təlimləndirilməsi üçün ciddi investisiyalar qoyulmuşdur. Amma məcburi əmək və insan alverinin aradan qaldırılması və qarşısının alınmasında əmək müfəttişlərinin çox vacib rolu inدیe kimi yaddan çıxmışdır. Bu məsələlər ciddi kriminal cinayətlər olduğundan ölkələr və digər iştirakçılar hesab etmişlər ki, məcburi əmək və insan alveri əmək qanunları, onların icrası və ədalət yolu ilə deyil, ən yaxşı halda cinayət qanunları və qaydalarının tətbiqi ilə aradan qaldırıla bilər. Halbuki bəzi ölkələrdə olduğu kimi, əmək müfəttişlikləri bu problemləri nəzarətə götürməli və öz rollarını nəzərə alaraq təkliddə və yaxud digər hüquq mühafizə orqanları ilə birgə onları həll etməlidirlər. Birinci, əmək müfəttişləri ilkin xəbərdarlıq etmək üçün yaxşı silahlanıblar. Özəl iqtisadiyyatda əmək haqqı ödənilməsi, əmək haqqından ədalətsiz tutmalar, saxta müqavilələr, istismaredici işgötürmə və digər oxşar praktikalar vəziyyətin məcburi əməyə çevrilməsi barədə ilkin işarələrin göstəriciləridir. İkinci, polis və prokurorlarla müqayisədə əmək müfəttişlərinin iş yerlərinə girişi daha asandır, onlar ilkin araşdırma apara və məlu-

mat toplaya bilərlər və bunların əsasında sonradan cinayət işi qaldırıla bilər. Üçüncü, onların hüquq mühafizə orqanları ilə müqayisədə daha çox barışdırıcı rolu olduğundan onların məcburi əmək riski olan vəziyyətlərdə qarşılıqçı və məlumat artırıcı kimi daha vacib funksiyaları ola bilər."

Məcburi əməkdən yaxa qurtarmaq üçün bir çox sahədə tədbirlərin görülməsi tələb olunur. Burada məcburi əməyin fərqli kontekstlərdə necə hərəkət etdiyini, kimləri hədəf alıb təsir etdiyini və bu təsiri necə göstərdiyini aydın şəkildə anlamaq lazımdır. Bu, ölkələrdən məcburi əməyin fərqli formalarını qeyri-qanuni elan edən, məcburi əmək qurbanlarını müdafiə edib, təqsirkarları isə lazımcıca cəzalandırmağa icazə verən güclü qanunlar və siyasət qəbul edib onu icra etməyi tələb edir. Burada ölkə kontekstinə və məcburi əmək problemlərinin növlərinə uyğunlaşdırılmış bir sıra, məcburi əmək riski barədə ictimaiyyətin xəbəri olmasını yüksəltmək, gələcək qeyri-qanuni miqranları alternativ yerli gəlir imkanları və bacarıqları ilə təmin etmək, əməkçilərin öz hüquqları, sət qanunların həyata keçirilməsi barədə təhsilini artırmaq, insanları işə cəlb etmə ilə məşğul olan agentliklər,

bə ilə bölüşərək biznes nümayəndələri arasında milli və beynəlxalq hadisələri qeyd etməyə həvəsləndirir.

-- Məcburi əmək və insan alveri qurbanlarına yardım etmək məqsədini daşıyan proqram və layihələrə peşə treninqləri və digər lazımi tədbirlər keçirməklə öz dəstəyinizi göstərin. · Məcburi əmək və insan alverinə qarşı fəaliyyətdə əməkdaşlığı irəli çəkərək dövlətlər, əməkçilər, qanun icraatı agentlikləri və əmək müfəttişlikləri arasında körpü çəkin. ·

- Yaxşı təcrübəni mükafatlandırmaq üçün KİV ilə əlaqədə olaraq innovativ (yeni) vasitələr tapın. 3. Öz şirkətimin əməliyyatlarında məcburi əməyi necə aşkara çıxara biləm? Nəzərə alınmalı bəzi əlamətlər aşağıdakılardır: · Borc içində olan əməkçilər. Borc içində olan və ya borca girmək ehtimalı olan əməkçilər borclarını ödəməkdən ötrü müəyyən bir işgötürənə işləmək üçün məcbur edilmiş ola bilər; · Həbsxana əməyi. Həbsxana əməyinin istifadəsi məcburi əmək sayılmır. Lakin, həbsxanada cəza çəkən məhkum əməkçilər yalnız könnüllük əsasında şirkətlər tərəfindən işə götürülməli və burada əmək haqqı, müavinət və əmək təhlükəsizliyi və sağlamlıq məsələlərinə dair şərtlər də azadlıqda olan əməkçilərə şamil olunan şərtlərlə müqayisə oluna bilən olmalıdır;

-- Fəaliyyət göstərdiyiniz ölkədəki hakimiyyət inkişaf naminə, misal üçün inşaat, kənd təsərrüfatı və digər sahələrdə əhalini işləməyə məcbur edir.

-- Xüsusilə də miqrant əməkçilər məcburi əmək şəraitində işləməyə məruz qalan qrup sayılır;

-- Müqaviləsiz işləyən əməkçilər, böyük ehtimalla demək olar ki,

MƏCBURİ ƏMƏK İNSAN HÜQUQLARININ POZULMASI KİMİ

əmək müqaviləsi bağlayanlar və işgötürənlərin fəaliyyətini yoxlamaq və tənzimləmək, və qurtulmuş məcburi əmək qurbanlarının reabilitasiyası və normal axına girməsini təmin etmək kimi praktiki tədbirlərin görülməsinə ehtiyac var. Məcburi əməyin qarşısının alınması məsələsində uzun müddətli missiyanın hədəfi isə gəlirqazanma fəaliyyətləri və mikro-sığorta proqramlarının yaradılması, bütün əməkçilərin kollektiv danışıqların təşkil olunması və aparılması hüquqları ilə təmin edilməsi kimi yoxsulluğun azaldılmasına yönəlmiş təşəbbüslərdir. Məcburi əmək və insan alverinə qarşı mübarizədə biznes və işgötürənlər aparıcı rol oynayırlar. Əslində, bu məsələyə dair biznes rəhbərləri tərəfindən artıq mühüm addımlar atılıb. Lakin, biznesin rolu digər vacib nümayəndələrin, yəni dövlətlər və sosial tərəfdaşların rólundan kənarında baxılacaq gözə görünməz qalacaq. Əmin olun ki, bütün əməkçilərin, asanlıqla başa düşəcəkləri dildə yazılmış, əmək haqqı, əlavə iş vaxtı, şəxsiyyəti bildiren 38 sənədlərin saxlanılması və məcburi əməyin qarşısının alınması ilə bağlı digər məsələlərə aid hüquqlarını müəyyənləşdirən yazılı müqaviləsi var: - Potensial problem sahələrini müəyyən edib yaxşı təcrübə

onlar öz hüquqlarını (buraya, öz məşğulluqlarını tərk etmək hüququnu da daxil etməklə) bilmirlər;

- Potensial məcburi əmək vəziyyətlərini aşkara çıxaran praktiki yoxlama siyahısı da işgötürənlər və biznes üçün faydalı vasitə kimi xidmət edə bilər. Azərbaycanda qanunvericiliyə görə, heç kəs zorla işlədilmə, əmək müqaviləsi bağlamağa məcbur edilə bilməz. Hər hansı qayda və üsulla zor işlətməklə, həmçinin əmək müqaviləsinə xitam verilməsi hədə-qorxusu ilə işçinin onun əmək funksiyasına daxil olmayan işi (xidməti) yerinə yetirməyə məcbur olunması qanunla qadağandır: "İşçini məcburi əməyə cəlb edən təqsirkar şəxslər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə cəlb edirlər". "Məşğulluğun bu növü əmək qanunvericiliyinin, işçilərin sosial-əmək hüquqlarının ciddi şəkildə pozulmasına, vergi, sosial sığorta və digər məcburi ödəmələrin yerinə yetirilməsinə səbəb olur". Könnüllü fəaliyyət 9 iyun 2009-cu ildə qəbul edilmiş "Könnüllü fəaliyyəti haqqında" Qanunla tənzimlənir. Həmin Qanunun 1-ci maddəsinə əsasən, könnüllü fəaliyyət - Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qadağan edilməyən, işlərin görülməsi və ya xidmətlərin

göstərilməsi ilə bağlı ictimai faydalı və gəlirsiz fəaliyyətdir. Qanun könnüllü fəaliyyətinə cəlb olunmasını yol verən istiqamətləri konkretləşdirib. Bura ailələrə, kimsəsizlərə, qocalara, aztəminatlı ailələrə, qaçqınlara və məcburi köçkünlərə kömək edilməsi; insanpərvərliyin və dözümlülüyün təbliği; istehlakçıların hüquqlarının qorunması; hüquqi və mədəni maarifləndirmə; uşaq və gənclərin təhsili, tərbiyəsi, fiziki və əqli inkişafı; idmanın inkişafı; xəstəliklər və epidemiyalar barədə məlumatlandırma; sağlam həyat tərzi-nin təbliği; ətraf mühitin mühafizəsi tarix və mədəniyyət abidələrinin, mədəni və mənəvi irsin qorunması; silahlı münaqişələr, təbii fəlakətlər, sənaye qəzaları, yanğınlər, epidemiyalar, epizootiyalar və digər fəvqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasına, o cümlədən fəvqəladə hallar nəticəsində zərərçəkmiş şəxslərə yardım göstərilməsi; cəzaçəkmə müəssisələrindən azad edilən, narkotik asılılığa düşərək olan, məişət zorakılığına məruz qalan şəxslərə və çətin həyat şəraitində olan digər şəxslərə (ailələrə) kömək edilməsi;

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin tələblərinə zidd olmayan digər fəaliyyət sahələri daxildir. Qanunun 4.3 maddəsi kö-

nüllünün işçi çatışmazlığının qarşısını almaq məqsədilə istifadəsini və 4.4. maddəsi Kommersiya hüquqi şəxslərində könnüllü fəaliyyətin həyata keçirilməsinə qəti olaraq yol vermir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə, heç kəs zorla işlədilmə, əmək müqaviləsi bağlamağa məcbur edilə bilməz. Qeyd edək ki, bu konstitusion prinsip milli əmək qanunvericiliyində də əksini tapıb. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində deyilir: "Hər hansı qayda və üsulla zor işlətməklə, həmçinin əmək müqaviləsinə xitam verilməsi hədə-qorxusu ilə işçini əmək funksiyasına daxil olmayan işi (xidməti) yerinə yetirməyə məcbur etmək qadağandır. İşçini məcburi əməyə cəlb edən təqsirkar şəxslər qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə cəlb edirlər". Bununla belə, Məcəllədə yalnız hərbi və ya fəvqəladə vəziyyətlə əlaqədar müvafiq qanunvericilik əsasında, habelə qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə hökmlərinin icrası zamanı müvafiq dövlət orqanlarının nəzarəti altında yerinə yetirilən işlərdə məcburi əməyə yol verildiyi qeyd olunur.

Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru